

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 12.5.2020 | Kabul Tarihi: 16.06.2020

BAĞIMSIZLIK SONRASI FAS KÜLTÜREL KİMLİĞİNİ ŞEKİLLENDİRMEDE EDEBİ DERGİLERİN ROLÜ

Elif Demir

Arş. Gör. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İTBF
Mütercim-Tercümanlık (Arapça) Anabilim Dalı
elifdemir@ybu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-3352-6730>

Atıf / Citation: Demir, E. (2020). Bağımsızlık Sonrası Fas Kültürel Kimliğini Şekillendirmede Edebi Dergilerin Rolü. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(1), 40-50.

Öz

1950 ve 60'lı yıllar hiç şüphesiz dünya tarihinde sömürgeleştirilmiş halklar için bir dönüm noktası oldu; emperyalist güçlerin boyunduruğundan pek çoğu kurtularak "özgürlüklerine" kavuştu. Bununla birlikte bu halkların bağımsızlıklarını elde etmeleri, yağmalanmış, sindirilmiş ve yeniden şekillendirilmiş dünyalarındaki sömürge izlerini sihirli bir değnek misali bir anda ortadan kaldırmadı. Bu bağlamda öncelikle kısmi olarak İspanyol (1860-1912) ve ardından Fransız (1912-1956) sömürge devletlerinin boyunduruğunda olan ve 1956 yılında bağımsızlığına kavuşan Fas'ta kolonyal devletlerin yaptıkları kültürel ve kimliksel tahribatın izleri günümüzde dahi yok olmuş değildir. Tunus ve Cezayir'de olduğu gibi Fas'ta da kolonyal güce karşı direnişi beslemede ve kültürel kimliği korumada en önemli faktör olan Arap dili ve halkın eğitim gördüğü yerel okullar kısıtlanmış ve öncelikle öz kimliği deforme etmeye yönelik Avrupa merkezli bir kültür politikası dayatılmıştı. Bu bağlamda Fransızca bir anda resmi dil olurken sömürgeci güçler yerel kültürün evrensel değerlerini, tarihini ve milli kimliğini yok saymışlardı. Kolonyal güç için Fas kültürü kendi içerisinde göstermelik olarak kaldığı sürece özgün ve egzotikti bunun dışında Fas'ta entelektüel yaşam ve eleştirel düşüncenin ortaya çıkması sömürge gücü için büyük bir tehditti. Buna rağmen köklü bir sanat ve edebi birikime sahip olan Fas'ta modernist fikirler yayılmaya başlamış, entelektüel kesimin bayraktarlığında yenilenme (Nahda) hareketleri her türlü ayrımcı politikaya rağmen ilerleme ve gelişmeye devam etmiştir. Özellikle bağımsızlığın akabinde yerel yönetici sınıfın sömürge gücünün çıkarlarını koruması, emperyalist güçlere sürekli borçlanmadan dolayı halkın karşılaştığı ekonomik zorluklar milli ve kültürel kimlik alanında kayda değer bir çalışmanın olmaması gibi çeşitli faktörler 1960'lar sonrası bir grup genç aydınının halkı aydınlatmada yeni

ifade organlarına ihtiyaç duyarak çeşitli dergiler ve gruplar kurmalarına sebebiyet verdi. Sosyal adalet, demokrasi, eşitlik, sosyalizm gibi yeni siyasi kavramların etkileriyle yayımlanan bu yeni dergiler, Fas toplumunda edebiyatla beraber kültürel ve ulusal kimliğin gelişmesinde büyük katkılar sağlamışlardır. Bu çalışmanın amacı sömürge sonrası ortaya çıkan yeni nesil edebi dergilerin Fas kültürü ve modern entelektüel hayatın oluşmasında üstlendiği edebi ve sosyal rolü etraflıca incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Fas Edebiyatı, Kültürel Kimlik, Bağımsızlık, Edebi Dergiler

THE ROLE OF LITERARY MAGAZINES IN SHAPING MOROCCAN CULTURAL IDENTITY AFTER INDEPENDENCE

Abstract

The 1950s and 60s undoubtedly became a turning point for colonized nations in the world history; many were freed from the yoke of the imperialist powers and gained their "freedom". However, the independence did not eliminate the colonial traces in their looted and reshaped worlds like a magic wand. In this context, the traces of the cultural and identity destruction caused by the colonial powers in Morocco, which was partially under the yoke of the Spanish (1860-1912) and then the French (1912-1956) colonies and gained independence in 1956, have not been lost even today. In Morocco, as in Tunisia and Algeria, the Arab language and local schools which are the most important factors in nurturing resistance against colonial power and protecting cultural identity and where the people were educated were restricted and European-centered cultural policy was aimed to deform self-identity. In this context, while French became the official language at once, the colonial powers ignored the universal values, history and national identity of the local culture. For the colonial power, Moroccan culture was original and exotic, as long as it remained only for show, and the emergence of intellectual life and critical thinking in Morocco was a great threat for the colonial power. Despite this, modernist ideas began to spread in Morocco, which has a deep-rooted in art and literary knowledge, and the regeneration (Nahda) movements under the banner of the intellectual segment continued to progress and develop despite all kinds of discriminatory policies. After independence, various factors such as the continued protection of the interests of the colonial power by the local administration, the economic difficulties due to the constant debt to the imperialist powers and the lack of significant works in the field of national and cultural identity caused to form various magazines and literature groups by a group of young intellectuals who needed new articulation organs in instructing the nation of the fact in 1960s. These new magazines, published with the effects of new political concepts such as social justice, democracy, equality, and socialism, have contributed greatly to the development of cultural and national identity along with literature in Moroccan society. The aim of this study is to examine the literary and social role of the new generation literary magazines that emerged after colonialism in the formation of Moroccan culture and modern intellectual life.

Key Words: Moroccan Literature, Cultural Identity, Independence, Literary Magazines

1. GİRİŞ

Kolonyal güç kendine ait olmayan bir toprakta var olabilmek ve mutlak gücünü yerleştirip sürdürebilmek için öncelikle o toprakta yaşayan yerel halkı ve kültürel kimliğini ortadan kaldırmayı hedefler. Bu hedefini en basit ve ilkel yöntem olan kitlesel katliamlarla ya da bunun mümkün olmadığı durumlarda yumuşak güç kullanarak yani halkın kültürel kimliğini ve kimliği oluşturan başlıca öğelerden anadil, inanç ve tarihini, yabancı bir dil ve kültür ile tahrif ederek, halkın kendi toplum kimliğine yabancılaşması ve başka bir kültürel kimliğe bürünme ihtiyacı hissetmesini sağlayarak gerçekleştirir. Böylelikle sömürgeci gücün, yerel halkın toprağını ve geçmişten gelen her türlü haklarını fiziksel şiddetle ya da kitabına uydurarak elinden alması ve sahiplenmesi mümkün olur. Yerel halkın kendi kültürel kimliğini oluşturan bütün öğeler, kolonyal gücün bölgedeki varlığı için

bir tehdittir ve sistematik olarak yok edilmelidir. Bu bağlamda öncelikle kısmi olarak İspanya'nın (1860-1912) ve ardından Fransa'nın (1912-1956) sömürgesi olan ve 1956 yılında bağımsızlığına kavuşan Fas'ta da kolonyal devletlerin yaptıkları kültürel ve kimliksel tahribatın izleri asla silinmemiş ve günümüze kadar süre gelmiş bir olgudur. Tunus ve Cezayir'de olduğu gibi Fas'ta da kolonyal güce karşı direnişi beslemede ve kültürel kimliği korumada en önemli faktör olan Arap dili ve halkın eğitim gördüğü yerel okullar kısıtlanmış ve öncelikle öz kimliği deforme etmeye yönelik Avrupa merkezli bir kültür politikası dayatılmıştı; bu bağlamda Fransızca bir anda resmi dil olurken sömürgeci güçler yerel kültürün evrensel değerlerini, tarihini ve milli kimliğini yok sayan eğitim politikaları izlediler. Emperyalistler için Fas, Avrupa kıtasına yakınlığıyla ekonomik ve siyasi anlamda iştah kabartıcı bir yerdi ve bağımsızlıktan sonra da ellerinde tuttıkları yerel yönetim sayesinde sömürgeci politikalarına devam ederek ülke üzerinde dolaylı yoldan hak sahibi olmaya devam ettiler. Bu bağlamda hem dini hem de etnik olarak insanları birbirine bağlayan aynı zamanda kültürel kimliğin inşasının en önemli araçlarından biri olan Arapça asla Fransızcanın önüne geçmemeliydi ve Fas kültürü kendi içerisinde göstermelik olarak kaldığı sürece özgün ve egzotik olarak tanımlanabilirdi; bunun dışında Fas'ta entelektüel yaşam ve modern düşüncenin ortaya çıkması kolonyal güçler için bir tehditti. Buna rağmen köklü bir kültür ve sanat geleneği, edebi birikim ve geçmişe sahip olan Fas'ta emperyalist gücün "bağımsızlaştırdığı" ülkelerde yerini daha da sağlamlaştırmasını sağlayacak sosyalizm, milliyetçilik, mülkiyet hakkı, halkların eşitliği, demokrasi gibi yeni ideolojik fikirler yayılmaya başlamış, yerel entelektüel kesimin bayraktarlığında yenilenme (Nahda) hareketleri her türlü ayrımcı ve öteleyici politikaya rağmen ilerlemeye devam etmiştir. Özellikle bağımsızlığın akabinde yönetimde yer alan halktan kopuk elit sınıfın bağımsızlıkla beraber kapıldığı rehavet ve halktan ziyade hali hazırda sömürge gücünün çıkarlarını koruması, bağımsızlığa rağmen Fransa'nın ülkeyi sürekli bir borçlanma döngüsüne sokmasından dolayı ekonominin gelişmemesi ve beraberinde gelen yaşam sıkıntısı halkda bağımsızlık sonrası hayal kırıklıklarına neden olmuştu. Bununla birlikte yeniden milli ve kültürel bir toplum kimliği oluşturulması bağlamında mevcut yönetimin sömürgecinin oluşturduğu kültürel tahribattan kurtulamaması ve ayrıca emperyalist güçlerin savaş sonrası kendi güçlerini daha da pekiştirmek için ortaya koydukları demokrasi, özgürlük, eşitlik ve sosyalizm gibi yeni fikirler Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Mısır, Lübnan ve Irak gibi ülkelerde olduğu gibi 1960'lar sonrası Fas'ta da karşılığını buldu. Bir grup genç yazar halkı aydınlatmada bu yeni ifade organlarını kullanarak eleştirel ve didaktik özellikleriyle ön planda olan bir takım edebi dergiler ve gruplar kurdular. Kendilerini ilerici ve yenilikçi bir siyaset içerisinde gören bu yeni entelektüel sınıf ve ortaya çıkardıkları edebi yayınlar yeni Fas toplumunun inşasında, edebiyat ve kültürün gelişmesinde hatırı sayılır katkılarda bulunmuşlardır.

2. TARİHSEL ARKA PLAN

1956 bağımsızlık sonrası dönemden günümüze kadar olan zaman diliminde Fas'ta tarihsel ve siyasi değişimlerin ortaya çıkışında aynı zamanda toplumda kültürel ve milli kimliğin oluşmasında, her ne kadar Fransız eğitim sisteminde yetişmiş olsalar da, toplumun özgün Fas kültürel kimliğini yeniden elde etmesi ve toplumsal bilincin oluşması için çalışan bir grup genç aydınının edebiyat alanında oluşturdukları yeni türler ve çıkardıkları edebi yayınların yeri yadsınamayacak kadar büyüktür. Edebiyat, bu toplumsal değişikliklerin ve kırılmaların sadece bir yansıması değil, aynı zamanda toplumdaki bu dönüşümlerin bir lokomotif ve aracısı olmuştur.

Modern Fas tarihini incelediğimizde sömürge döneminde kolonyal güce karşı direniş gösteren iki grup karşımıza çıkar; bunlardan ilki Fas'ın burjuva sınıfından çıkmış ulusalcı ve seküler grup, diğeri ise 19. yüzyılın sonunda Mısır'da Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh liderliğinde İslam'ı yeniden "canlandırmak" amacı adı altında İslam dininin reforma ihtiyacı olduğunu savunan, Firavunculuk, Arapçılık gibi kavmiyetçi fikirleriyle Osmanlı Devleti altındaki tebaanın daha kolay ayrılmasını sağlayan ve böylelikle emperyalist devletlerin işlerini kolaylaştıran Selefiye akımının diğeri Arap ülkelerinde olduğu gibi Fas'ta karşılığını bulması sonucunda ortaya çıkan dini gruptur. (el-Câbirî, 2001:34; el-Mansour, 1994: 53-69) Her iki grup da sömürge döneminde kolonyal güce karşı direnmiş, bu uğurda sürgün, hapis gibi cezalara maruz kalmış ve 1956 yılında bu mücadelelerin sonucunda ülkenin bağımsızlığını elde etmişlerdir. Bağımsız Fas'ın ilk yılları bu iki grubun devlet yönetiminde önemli kademelere gelmeleri sonucunda ulusalcı ve Selefi ideallerin kombinasyonlarının devlet politikası olarak benimsenmesine şahitlik eder ve aynı zamanda bu dönem kültürün kurumsallaşması süreci ile karakterize edilir. (Ceran, 2012: 965) Sadece ülkenin kurtuluş mücadelesinde rol almakla kalmayan, aynı zamanda bağımsızlıktan hemen önce Fas'ın on yıllar boyunca yaşadığı kültürel değişiminin eserleri olan ulusalcılar ve bunun muhalifi Selefiler, 1956'da hükümet ve resmi kurumlarda görev alarak, konformist bir tavırla toplumu edebiyat ve sanat yoluyla aydınlatma ideallerini bir kenara bıraktılar ve bu durum genel manada edebiyat üretimi ve kültürel reformlarda önemli bir düşüşe neden oldu.

Bağımsızlık sonrası kültürel alanda görülen ideolojik kuraklık dönemi, toplumun özlemlerinin sözcüleri haline gelen halk tabakasından çıkmış yeni entelektüel kesimde bir tür hayal kırıklığına neden oldu. Sömürge döneminde henüz milliyetçi mücadeleye katılamayacak kadar küçük olan bu yeni nesil, altmışlı yılların ortalarında yönetimde söz sahibi olan mevcut selefi ve ulusalcı grup ile arasına mesafe koymaya başladı; hedefleri Fas kültürel kimliğini oluşturmada toplumun dönüşümünü sağlayan yenilikçi, ulusal, kültürel bir ideoloji ortaya koymaktı çünkü bağımsızlık içinde yumuşatılmış olan sosyal adalet ve siyasi özgürlük ideallerini bulamamadaki hayal kırıklığı tüm Mağrip ülkeleri için ortaktı (Parrilla, 2006:187-191) ve bağımsızlık sevincinin ardından hem bireysel hem de sosyal sorunların çeşitliliği ve gerçekliğin karmaşıklığıyla karşı karşıya kalmışlardı. Bağımsızlıktan önce ve sonra doğudaki Arap ülkelerinde baskın olan Selefi ideoloji yerini sosyalizm gibi yeni akımlara bırakmaya başladı ve bu akım Fas'ta da yeni nesil genç aydınları etkisi altına aldı. Bu bağlamda Fas'ta görülen en radikal değişiklik işçi ve sendika haklarını dile getiren ve aynı zamanda savunuculuğunu yapan milletvekili Mehdi b. Barka'nın *Hizbu'l-İstiklâl* Partisi'nden istifa etmesi ve 1959'da Abdullah İbrahim'in *el-İttihâdu'l-Vatanî li'l-Kuvvâtu's-Şa'biyye* Partisi'ni kurmasıyla gerçekleşti. (Ceran, 2012:922; Pennell, 2000:319-332) 1965 yılında, Kazablanka'daki ciddi öğrenci protestoları ve işçi grevlerinin şiddetli şekilde bastırılması aynı zamanda sosyalist lider Mehdi b. Barka'nın tuhaf ölümü monarşinin siyasi arenada baskın güç olarak konumunu güçlendirdi.

Politikada bu tür değişimler ve kopmalar olurken bu durumun kültürel alanda görülmesi kaçınılmazdı. Edebi alanda hâkim olan milliyetçi ve muhafazakâr gruptan ilk kopuşlar, mevcut sosyal durumdan rahatsız olan yeni nesil genç aydınların görüşlerini açıkça ifade edebilecekleri bir takım bağımsız dergiler yayımlamaya başlamaları ve bu bağlamda yeni neslin kendini özdeştiirdiği toplumcu gerçekçilik akımının edebi ifade aracı haline gelen kısa hikâye (kıssa kasıra) türünün ortaya çıkması ile başladı. Böylelikle altmışlı yılların başlarında "gerici" olanın aksine kendini "ilerici" olarak adlandıran ve edebiyatın politik bir boyutu olduğu gerçeğini hatırlatarak, toplumsal gerçekçiliği ve

realizmin sosyal boyutlarını kültürel alanda yaymayı amaç edinen yeni bir literatür ve aydın sınıfı ortaya çıktı. (el-Madini, 1994:42-43)

Gerçekten de bağımsızlıktan sonra kültür ve edebiyat toplumsal mücadelenin savaş alanlarından biri haline geldi. Yeni nesil, milliyetçi saflardan gelen ve çeşitli iktidar konumlarına sahip olan kültürel elit ideoloji ile açık bir çarpışmaya girdi; anlatı alanında, bu yeni kuşağın özlemlerinin gerçek edebi sözcüsü ise kısa hikâye türü ve bu türün yayımlandığı edebi dergilerdi.

3. BAĞIMSIZ KÜLTÜREL DERGİLERİN DOĞUŞU

Bağımsızlık sonrası iktidara yerleştirilen milliyetçi seçkinlerin yanı sıra ifade organlarını karakterize eden muhafazakâr yönelimden ayrılmak için 1960'ların başlarında genç aydınlar, mevcut olan dergilere karşıt görüş niteliğinde cevap veren çeşitli edebi dergiler ve topluluklar kurdular. Yenilikçi siyasi görüşlerin ifade edilme imkânı bulduğu bu yeni dergiler, toplumcu gerçekçilik bağlamında edebiyat ve kültürün gelişmesine katkıda bulunmaya çalışmışlardır.

'Abdulcebbar es-Suhaymî, Muhammed el-'Arabî el-Misârî ve Muhammed Berrada tarafından 1964'te "*Mecelle li'l-Kıssa ve'l-Masrah*" (Hikâye ve Tiyatro Dergisi) adıyla kurulan dergi sadece yayımlandığı yılda üç sayı çıkarmasına ve daha sonrasında yayın hayatına devam edememiş olmasına rağmen, ilk sayıda kaleme alınan bildiri yazısında bu yeni neslin kendini "siyasi nesil" olarak tanımlaması ile bu yayın zamanın kültürel yenilenmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Aynı zamanda dergi adının, "Hikâye ve Tiyatro Dergisi" olması bu genç aydınların yeni özlemlerinden biri olan kısa hikâye ve tiyatro sanatını halkla iletişim kurmak için etkili edebi araçlar olarak gördüklerinin de bir göstergesidir. (eş-Şâvi, 1982: 42-52)

Yine 1964'te aynı kuşağın, Ahmed es-Sitâtî, Muhammed İbrahim Ebû 'Allu ve 'Abdurrahman b. 'Amrû'dan oluşan bir başka genç yazar ve aydın grubu "*Aklâm*" (Kalemler) dergisini çıkardı. Bu grup, yazılarında ideolojik sosyalist düşüncüyü savunan ve yönetimden ayrılan *el-İttihâdu'l-Vatanî li'l-Kuvvâtu's-Şa'biyye* Partisi'ne yakınlıklarını açık bir şekilde ifade ederken bu dergi, genç ve modern aydın ve entelektüel elit sınıfın ortaya çıkmasına ve şiir, araştırma ve ideolojik tartışmaların özgürce ifade edilmesine katkıda bulunan en önemli mecralardan biri haline geldi. 1964 ve 1982 yılları arasında düzenli olmamakla beraber 55 sayı çıkararak Fas edebi hayatında yerini aldı. (Khatibi, 1968: 30-33)

Yine aynı yıllarda altyapısını "*Aklâm*" dergisinin oluşturduğu "*Mecelle Sakâfiyye*" (Kültürel Dergi) adında yeni bir dergi çıktı ve bu dergide felsefi ve ideolojik denemeler önemli bir yer tuttu. Muhammed 'Abîd el-Câbirî, Sâlim Yefût, 'Abdulkebîr el-Hâtîbî ve 'Abdusselîm b. 'Abdullâlî gibi hem Fas'ı hem de diğer İslam ve Arap coğrafyalarını fikirleriyle etkileyen filozoflar ve düşünürler dergiye düzenli olarak yazılar yazdılar. Bu dergi özellikle edebi eleştirinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Yayında 'Abdulkadîr eş-Şâvî, İbrahim el-Hatîb ve İdrîs en-Nekûrî gibi önemli edebi eleştiri temsilcilerinin yazılarına yer vermiştir. Ayrıca 1964'te Rabat V. Muhammed Üniversitesi'nden bir grup profesörün girişimi olan "*el-Bahsu'l-İlmî*" dergisi yayın hayatına başladı. Bununla birlikte Halîd Misbâl tarafından yönetilen ve desteklenen feminist dergi "*Şurûk*" ve "*el-Mevkiif*" de modern Fas entelektüel düşüncesine yön veren oluşumlar içerisinde yerlerini aldılar. (Muñoz, 1991:815-818; Khatibi, 1968: 34-40)

Yukarıda değindiğimiz Arapça olarak yayımlanan dergilerin yanı sıra o dönemde yeni nesil Fas entelektüel tabakasının ifade aracı olarak Fransızca'yı kullandıkları birtakım dergilerden de bahsetmek yerinde olacaktır. 1964 yılı sadece Arapça dergiler yayımlayan entelektüeller için önemli bir referans tarihi değildir. Altmışlı yılların ortalarında Fas'ta ifade dili olarak Fransızca'yı seçen önemli bir kültürel hareketin ortaya çıkmasıyla birlikte Fransız dilinin kültürel kimlik ögesinin bir parçası olarak kullanılması, bağımsız Fas'ta yeni bir olgudur. Bunu hayata geçiren şairler ve genç yazarlar zamanın kültürel sahnesinde önemli bir yer edindiler ve ulusal kültürün yeniden biçimlendirilmesinde ve yeniden tanımlanmasında aktif rol oynadılar. Fransız dilinin sömürgeciyle ilişkilendirildiği milliyetçi fikirlerin hâkim olduğu bir ortamda, bu dergilerin Fas kültür sahnesinde Fransızca yayımlanması birçok edebi tartışmayı da beraberinde getirdi. O zamana kadar sadece Ahmed es-Safrîvî ve İdrîs eş-Şurâybi gibi yazarlar, ciddi eleştirilere rağmen eserlerini Fransız dilinde ifade etmeyi tercih ederken bu kervana Muhammed Hayreddîn, Mustafa Nisâbûrî gibi isimler de katıldı. Nasıl ki *Aklâm* dergisi geleneksel din ilkelerine dönüşü ve mevcut olan siyasi sistemi korumayı savunan düşünce ile ayrılıyorsa, Fransızca'yı bir ifade dili olarak seçen bu genç grubun da savundukları fikirler sadece milliyetçi ve Selefi hareketten kopuş ve çatışma olarak değil aynı zamanda sömürgecilerle bağlantılı entelektüel girişimlerin de reddi olarak karakterize edildi. Fransız dilini bir ifade aracı olarak benimseyen bu yeni kültürel gruba bağlı ilk entelektüel niyet bildirisi, 1964 yılında Muhammed Hayreddîn ve Mustafa Nisâbûrî tarafından hazırlanan ve sunulan "*Poesie Toute*" bildirisinin yer aldığı "*Eaux Vives*" dergisi oldu ki Fas'taki Fransız sömürge kültürünün mevcut ittifaklarına karşı kültürel mücadelede en önemli rollerden birini üstlendi. (Muñoz, 1991:811-822)

4. SOUFFLES / ENFÂS DERGİSİ

Yukarıda değindiğimiz bütün kültürel girişimlerin nihai noktası ve en önemlisi hiç şüphesiz ilk önce Fransızca daha sonrasında ise Arapça ile birlikte iki dilde basılmış olan "*Souffles*" dergisidir. Fas'ın Fransa'dan bağımsızlığından on yıl sonra Şubat 1966'da, aralarında Fas entelektüel sınıfının ileri gelenlerinin oluşturduğu bir grup tarafından *Souffles* (fr. nefes/ilham) dergisi üç ayda bir yayımlanan edebiyat ve kültür dergisi olarak yayın hayatına girdi. 1966-1971 yılları arasında yayın hayatına devam eden dergi, bu süre zarfında Fas'ın kırılğan bir zemin üzerinde ilerlemeye ve değişmeye çalışan siyasi gelişimine yön verdi. *Souffles* dergisi 23 Mart 1965 yılında Casablanca'daki öğrenci protestolarının kanlı bir şekilde bastırılmasının akabinde "kurşun yıllar" olarak tarihte yerini alan Kral II. Hasan'ın (1961-1999) rejimi döneminde yazı çalışmalarını sürdürmeye çalıştı. Abdullatif Laâbi, Muhammed Hayreddîn, Mustafa Nisâbûrî, Muhammed Melehi gibi bir grup şair, öğretmen ve sanatçıdan oluşan derginin önde gelen kurucuları Fransız vesayetinden ulusal egemenliğe geçiş dönemini bizzat yaşamışlar ve bu bağlamda yeteneklerini, bilgilerini ve enerjilerini özgürlük mücadelesi ve kültürel kimliğin oluşmasına yönlendirmişlerdir. Laâbi'nin deyişiyle "Afrika'da ve geri kalan üçüncü dünyada bir şeyler olacaktı" ve *Souffles* bu kültürel ve politik değişimin öncüsü olmayı planladı. 1971 yılında derginin editörleri Fas solunun kültürel ve siyasi arenası olacak olan Arapça *Enfâs*'ı kurdu. Böylelikle dergi *Souffles-Enfâs* olarak hem Fransızca ve hem de Arapça olarak yayımlandı. Toplam yirmi iki sayı basılan dergide ilk dokuz sayı Fransızca olarak 10 ve 11. sayılar Fransızca ve Arapça olarak yayımlandı fakat 1972 yılında Laâbi ve arkadaşlarının tutuklanmasıyla bu girişim son buldu. (Fernandez, S., 1982; Wolf, 1992: 32-40)

Sömürge sonrası Fas toplumunun yeniden inşası ve kültürel kimliğin oluşumuna katkıda bulunmaya, ulusal kültürün rehabilitasyonu ve yeni bir ulusal literatürün temellerini atmaya yönelik güçlü kararlılık, *Souffle* edebi hareketini karakterize etti. Eğitim sisteminde ve toplumda Arapçanın anadil olarak tekrar yer alması çalışmaları sırasında *Souffles* dergisinin öncü karakteri olan Abdullatif Laâbi'nin derginin edebi hayatına Fransızca olarak devam ettirmesindeki kararlılık bazı çevreler tarafından yeni bir sömürgecilik oyunu olarak görüldü ve ağır eleştirilere maruz kaldı. Derginin kararlı bir şekilde milliyetçi daveti ve geleneksel milliyetçiliğin Fransızca yazılmış olması gerektiği konusundaki ısrarı sonrasında ortaya çıkan tartışmalar Laâbi'nin özeleştirisine ve mevcut dergiye Arapçanın da eklenmesine yol açtı. Sonuç olarak, 1971'den itibaren, *Souffles* dergisi, "*Mecelle Fikriyye 'Arabiyye Mağribiyye'*" (Fas Arap Düşünce Dergisi) alt başlığıyla, Ocak 1972'de yasaklanana kadar Arapça kısmı *Enfâs*'la birlikte olarak yayımlandı. Her iki derginin içeriğinin farklı olmasına ve beraber sadece altı sayı yayımlanmalarına rağmen *Enfâs* kurulduğu günden itibaren *Souffles*'dan daha politik bir tutum içerisindeydi. *Enfâs* hiç şüphesiz Fas gerçekliğine daha fazla odaklanmış ve kısa hayatına rağmen yeni Fas solunun önemli bir kürsüsü haline gelmişti. Grubun üyelerinin birçoğu aslında Marksist-Leninist ideolojiye inanan ve 1960'da yasaklanmış olan Fas Komünist Partisi'nin varisi olan Kurtuluş ve Sosyalizm Partisi'nin aktif üyeleri idi. İki derginin üyelerinin ve işbirlikçilerinin artan siyasi katılımına misilleme olarak Laâbi ilk kez Ocak 1972'de hapsedildi. (Pennell, 2000: 335-340)

Souffles dergisinin tarihsel sürecine bakıldığında iki dönemden bahsetmek mümkündür. 1966-1969 yılları arasındaki ilk dönemde derginin çıkış amacı yeni bir Fas ve mağrip kültürü oluşturmak ve halkta milli kimlik bilincinin gelişmesini sağlamaktı. Bu dönemden sonra özellikle 1971 ve 1972 yılları arasındaki ikinci dönemde Marksist ideoloji ön plana çıkmıştır. Öyle ki katkıda bulunan yazarlar ve sanatçılar, dergiyi dünyaya Marksist ideolojiyi yayacak bir yıldırım gücü olarak görmekteydiler. Derginin kurucusu Abdullatif Laâbi, "edebiyat artık yeterli değil" diyordu. Derginin üçüncü dünya ülkelerinin sömürgeci devletlerden kurtulma mücadelesi ve global politikalara ayrılmış kısmı edebiyat kısmının önüne geçmişti. Laâbi ve arkadaşlarının tutuklanmasıyla birlikte dergi, mevcut rejimi rahatsız eden politik görüşlerin dile getirildiği bir mecra olduğundan dolayı yasaklandı.

Souffles dergisinin Fas kültür ve siyasi yaşamında ne gibi etkiler bıraktığını ve böyle bir oluşuma neden ihtiyaç duyulduğunu anlamak açısından Fas'ın bağımsızlığından itibaren ortaya çıkan edebi ve kültürel girişimler hakkında genel bir bilgi yararlı olacaktır. Fas 1956 yılında bağımsızlığına kavuşmasına rağmen, İspanyol ve Fransız sömürge ideolojilerinin geriye bıraktığı enkazdan dolayı özgün bir Fas kültüründen bahsetmek nerdeyse imkânsızdır. Kolonyal düzen, yerel halka Avrupa merkezli bir kültür dayatmış, Arapça kullanımını kısıtlamış, yerel medyayı sansürleyerek, dernek, cemaat ve parti gibi grupların bir araya gelmelerini yasaklamıştı. Sömürge devletleri, toprakları daha iyi kullanabilmek amacıyla ülkeyi hızlıca en modern seviyede sanayileştirdi. Bununla birlikte Fas'ın entelektüel manada aydınlanması, halkın eleştirel düşünceye ve modern bir yaşam tarzına ulaşmakla birlikte kendi öz kimliğini bulma ihtiyacı ise emperyalist düzen için en büyük tehditti. Öte yandan kolonyal düzen, ülkenin öz kültürünü, tarihi mirasını ve milli kimliğini de parçalayarak Fas toplumunun öz benlik duygusunda büyük bir boşluk oluşturmuş, bireyin ruh dünyasında sürekli kendi ve "ötekini" çatıştığı kültürel kimliği olmayan bir toplum kurma amacına da ulaşmıştı. Emperyalist güç için Fas kültürü sadece egzotikti; bunun dışında ne entelektüel yaşam ne de öz kültüre saygı Fas toplumu için söz konusu dahi olamazdı. Buna rağmen Fas hem köklü bir tarihe ve hem de zengin bir kültür ve düşünce geleneklerine sahipti. Bölgedeki yenilenme (Nahda) hareketinin

daha 20. yy. başlarında Fas'ta filizlenmeye başladığını bu bağlamda her türlü sansür ve dayatmaya rağmen yerel entelektüel sınıfın bütün çabasının özgürlük mücadelesi ve halkta milli bilincin uyanmasıyla toplumsal ilerleme yönünde olduğunu belirtmek gerekir. Bundan dolayı Ahmed es-Safri'vi ve İdris eş-Şurâybi gibi önde gelen yazarlar çeşitli yazılar ve incelemeler kaleme aldılar. (Harrison, O., ve T. Ignacio, 2016: 1-13)

Bu tür çabalara rağmen bağımsızlık sonrası Avrupa merkezli, kendi değerlerinden utanan, sığ bir kültür anlayışından kurtulmak kolay değildi. Batılı sanatçılar tarafından düzenlenen sergi, edebiyat dinletisi gibi çeşitli kültürel olaylarda sadece renk katacak kadar yerel bir sanatçıya ya da edebiyatçıya yer veriliyordu. Bunun dışında klasik Arap şiirinin inceliği, Berberilerin geleneksel sanatları gibi kökene ait değerler kolonyal sonrası düzende göz ardı edilmekle birlikte yerel entelektüel sınıfa modern ürünler ya da girişimler de layık görülüyordu. Bununla birlikte sömürgeci propaganda ve izolasyona maruz kalan Fas burjuvazisi tamamıyla geçmişini görmezden gelen, Avrupa sevici ya da nostaljik bir geçmişe körü körüne bağlı olarak ikiye ayrılmıştı. Böyle bir durumda, ülkenin çıkarlarını düşünen, modern ve milli bir kültürün oluşumunu sağlayacak yeni bir dile ihtiyaç vardı.

1964 yılında özgün ve fikirlerini açıkça ifade etmekten çekinmeyen bir grup edebiyatçı ve sanatçı Casablanca ve Rabat'ta bir araya gelerek, o zamana kadar yabancı misyonların ya da devlete yakın elitlerin tekelinde bulunan Fas kültürüne dair yenilikçi ve bağımsız etkinlikler oluşturmaya başladılar. Günümüz modern Fas kültürünün temellerini atan bu cesur ve cüretkâr girişimin öncüsü, içlerinde Muhammed Melehi, Ferid Belkahia, Muhammed Hayreddin, Mustafa Nisâbü'rî'nin bulunduğu Casablanca grubu olarak bilinen bir grup edebiyatçı ve şairdi. Grubun deneyimleri arasında özgün ve eleştirel sergiler, manifestolar, tartışmalar ve yayımlar yer almaktaydı. Casablanca grubuna göre edebiyat ve sanat ne yönetime yakın elit tabakanın istediği gibi Avrupa merkezli ve ne de geçmişten kopamayan, gelenekçi bir tarzda olmalıydı. Hem Fransız hem de Arap edebiyatı ve geleneklerinden ayrılmak yeni kuşağın tarihi göreviydi. Özgür, özgün, adil ve ulusal bir kültür kurmak amacıyla şair Abdullatif Laâbi'nin de katılımıyla *Souffles* dergisi 1966'da Rabat'ta yayın hayatına başladı. (Harrison, O., ve T. Ignacio, 2016: 1-13; Tenkoul, 1988:11)

Souffles dergisi, zamanın sözde edebi hayatının kaçınılmaz bir zorunluluğu olan Fransızca pitoresk tabiat manzaraları, bahçe şiirleri ve klasik Arapça şiirlerinden farklı bir dil geliştirip serbest bir edebi üslup kullandıkları yazılarında, yerleşik edebi türlere ve dilin kendisine karşı olan edebi faaliyetlerini "dil gerillaları" ve "metnin şiddeti" gibi ifadelerle tanımlamışlardır. Edebi düzeyde, *Souffles* grubunun çalışmaları sömürgeleştirme sonrası oluşturulmuş dillerin yapıszlaştırılması ve türlerin yıkılması ile karakterize edilen yeni bir literatür olarak kabul edildi. Basmakalıp şiir yazımlarını bir kenara bırakan bu yenilikçi grup, edebiyata hevesli olan yeni kuşaklara dili deneyimlemenin, tıpkı çamur gibi ona özgün şekiller vermenin yolunu açıyordu. Bununla birlikte Fransız sömürgesi döneminde eğitim alan ve eğitim dilleri Fransızca olmasına rağmen ana dilleri Arapça olan Faslı edebiyatçıların ve entelektüellerin hangi dilde yazacakları ya da yazmaları gerektiği önemli bir tartışma konusu haline gelmişti. Bu tartışmaya *Souffles* dergisi birinci sayıda Abdullatif Laâbi, "şairin dili" olarak cevap veriyordu ve şairin dilini ise dilsel kargaşanın ortasında yarattığı ve detaylandırdığı, şairin dış dünyasını ve onunla bir arada var olan dinamikleri yeniden canlandırdığı bir tavır olarak tanımlıyordu. (Harrison, O., ve T. Ignacio, 2016: 17) Hiç şüphesiz Fransızca ve Arapça

kültürün ve edebiyatın üretiminde yadsınamaz tarihsel bir gerçekliğe sahip olduklarından, *Souffles* dergisinde bu iki dil zamanla birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak sunulmuştur.

Souffles dergisi kolonyal dönem sonrası yalnızca modern Fas edebiyat ve kültür alanına katkı sağlamakla kalmamış aynı zamanda başta Afrika halkları olmak üzere Ortadoğu ve diğer üçüncü dünya ülkelerinin de seslerini duyurabilecekleri kültürel bir platform olmuştur. *Souffles*'un 1966 yılında çıkardığı ilk sayısında Abdullatif Laâbi, "*Le Marasme*" (Kasvet) adlı şiirinde, ulusal kimlik ve kültürü sorgularken Fas'ın içinde bulunduğu yozlaşmış kültürü ve sosyal yapıyı sert bir dille eleştiriyordu. (Harrison, O., ve T. Ignacio, 2016:13-22) Bununla birlikte aynı sayıda kaleme aldığı bir yazıda, *Souffles* dergisinin hiçbir nişin ya da minarenin gölgesi altında yer almadığını ve hiçbir sınırının olmadığını belirtirken ardından Mağribi, Afrikalı, Avrupalı ve diğer yazar dostların bu girişimde yer almalarını istediğini ve gönderecekleri yazılara memnuniyetle yer vereceklerini belirtiyordu. Fransızca, klasik Arapça ya da sözlü Berberi geleneğinden dolayı dil sorunu çeken, hissiyatlarını ve fikirlerini istedikleri gibi ifade edemeyen düşünürler ve edebiyatçılar için *Souffles* dergisi nefes alabildikleri bir yerdi. Yerel ağızları ve lehçeleri kullanarak ya da istedikleri dilde yazarak her biri kendi özgün dilini oluşturdu. Bu bağlamda *Souffles*, Cezayirli yazar Mevlûd Mu'ammeri, Kâtib Yasîn, Faslı yazar İdrîs eş-Şurâybi ve Tunuslu yazar Albert Memmî gibi üst kuşak yazarlardan destek gördü ve böylelikle yeni kuşağın manifestosu olan dergi hem kolonyal istilaya ve hem de kolonyal rejimin devamı niteliğindeki yerel feodaliteye karşı bir tutum içerisinde oldu. O dönemde çok sesliliğin, yenilenmenin ve protest duruşun arenası olan dergiye Cezayirli şair Melik el-Ûlâ, Fransız şairler André Laude ve Bernard Jakobiak, Lübnanlı şair Etel Adnan, Tunuslu yazar Muhammed Azize gibi çeşitli yazar ve düşünürlerin katkı sağladığını belirtmek gerekir. Ayrıca 1967 yılında gerçekleşen Arap-İsrail savaşında Arapların büyük bir hezimete uğramaları ve akabinde Filistin halkının yurtlarından sürülmesiyle sonuçlanan Filistin meselesi *Souffles* dergisinin o tarihten itibaren sürekli olarak dile getirdiği en önemli konulardan biri olmuştur ve bu konuda toplumun bilinçlenmesi yönünde büyük bir katkı sağlamıştır. (Suzor, 1982)

Abdullatif Laâbi'nin önderliğinde derginin diğer üyeleri tarafından belirli zaman aralıklarıyla düzenlenen şiir dinletileri, bir takım sanatsal sergiler gibi faaliyetler, gün geçtikçe katılımcıların çeşitliliği ve çoğalması aynı zamanda derginin alanını genişletmesinden dolayı ihtiyaçlara karşı yetersiz kalıyordu. Bu yüzden başta Abdullatif Laâbi olmak üzere Bernard Jakobiak, Mustafa Nisâbûrî ve Muhammed Melehi'nin çabaları sonucu "*Atlantes*" adında bir yayın dizisi oluşturuldu. Bu yayın dizisinde şiir, roman, hikâye gibi bir takım edebi kitapların yanı sıra sosyolojik ve eleştirel eserler de yayımlandı. (Tenkoul, 1988: 13; Suzor, 1982; Gontard, 1981:13)

Souffles dergisi içinde bulunduğu toplumdan kopuk ve global anlamda dünyadan uzak bir yayın çizgisini benimsememişti; aksine derginin öncüleri için sanat ve edebiyat toplumu yeniden inşa eden, halkın varoluşsal ve eleştirel bir bakış açısına sahip olmasını sağlayan ve aynı zamanda diğer dünya halklarıyla da iletişime öncelik eden en önemli araçtı. Bu bağlamda 1968 yılında "*Action et Recherche Culturelle*" adlı ulusal kültürel araştırmalar üzerine çalışan derneğin kurulmasına öncülük etti. Derneğin oluşumunda Fas'ın önde gelen bilim insanları, uzman kişiler ve sanatçılarla birlikte siyasi partiler de yer aldı. Bu dernek ileriki yıllarda sayısını arttırarak ülkenin geneline yayıldı ve bağımsızlık sonrası kültürel ve edebi faaliyetlerle birlikte toplum inşasında önemli katkılar sağladı. (Suzor, 1982)

Kuşkusuz en etkili yayın *Souffles* olmasına rağmen, 1971'de kurulan sosyal ve kültürel dergi "*Lamelij*" ve 1973'de yayın hayatına başlayan ve Ömer el-Mâlikî tarafından yönetilen "*Pro-Culture*" adlı edebiyat dergisinin de adlarını anmak gerekir. (Parrilla, 2006: 193)

5. SONUÇ

Ulusal kimlik oluşturma sürecinin temel dayanaklarından biri, milli bir edebi geleneğin kurulması yolunda edebiyat tarihi ve edebiyat eleştirisi gibi disiplinlerin yardımıyla milli ve özgün bir literatürün ortaya çıkmasıdır; bu bağlamda dil ve edebiyat ulusal kimliğin varlığını doğrulayan ve onu muhafaza eden en önemli kültür ögesidir. Fas'ın entelektüel ve edebi düşünce yapısını oluşturma süreci bağımsızlık sonrası tarihsel ve siyasal olaylarda yer alan yeni nesil aydın sınıfın modern Fas toplumunun kimlik ve kültürünün gelişmesine katkı sağlaması amacıyla yayımladıkları bir takım edebi dergiler ve kültürel gruplar öncülüğünde gerçekleşmiştir. Bu yazarlar ve entelektüeller, bağımsızlık sonrası yönetimde söz sahibi olan ve sömürge devletinin çıkarlarını korumaya devam eden eski nesil aydın sınıfa karşı bir duruş sergileyerek, yeniden bir toplum inşa etmek için milli ve kültürel bilincin yayılmasında kendilerine tarihsel sorumluluklar yükleyerek kararlı ve bilinçli bir literatür oluşturma ihtiyacı hissettiler. Bu bağlamda emperyalist gücün dolaylı olarak mevcut yönetim üzerinden varlığını sürdürmesi, ülkenin sömürgeci güce sürekli borçlanmasından dolayı yaşanan ekonomik krizler, toplumsal hayal kırıklıkları gibi mevcut problemlerin çözümünü sosyalizm, eşit haklar, halkların eşitliği gibi siyasal yeni ideolojik kavramlarda olduğuna inandılar ve bu doğrultuda çıkardıkları süreli yayınlarda ve düşünce topluluklarında hem kolonyal gücün oluşturduğu ulusalcı düzeni hem de Selefî dini ideolojiyi reddeden bir tutum içerisinde oldular. Bu düşünceye rağmen eserlerinde kullandıkları dil Fransızca ve Arapça oldu. Doğudaki Mısır ve Lübnan gibi edebiyatta ve Arap düşünce yapısını oluşturmada öncü bir konumda olmamalarına rağmen neşriyatlarda değindikleri konular sadece Fas'la ilgili değildi; genç aydınlar bütün bir Afrika kıtasını, tüm sömürülmüş halkları ve Arap ülkelerini edebi düşüncelerini yayınlarında paylaşmaya davet etmişler ve böylece Afrika'da, Arap ve İslam coğrafyasında yeni ideolojilerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamışlardır. Yeni siyasal ve ideolojik fikirlerle örülü bu yeni dergilerde, edebiyatın kültürel düşünceyi oluşturmada en önemli etkenlerden biri olduğuna inanılan doğrultuda yazılar kaleme alınmış ve bu yolla Fas toplum düşüncesini şekillendirmede ve toplum kimliğini oluşturmada önemli katkılar sağlamışlardır.

6. KAYNAKÇA

- Allen, R., (2011) "Rewriting Literary History: the Case of Moroccan Fiction Arabic", *The Journal of North African Studies*, s.311-324.
- Bratt, K., Elbousty, M., Stewart, D. J., (2014), *Vitality and Dynamism, Interstitial Dialogues of Language, Politics and Religion in Morocco's Literary Tradition*, Leiden University Press, Leiden, 177-183.
- Ceran, İ., (2012), *Fas Tarihi*, (1. Baskı), Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 922-965.
- Dursun, D., (1995), "*Fas: Himaye Dönemi ve Bağımsızlık*", C. 12, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, s. 192-199.
- el-Madini, A., (1980), *Fi'l-Edebi'l-Mağribiyyi'l-Mu'asır*, Matba'at Dâri'n-Neşri'l- Mağribiyye, Casablanca, s. 42-43.
- El Mansour, M., (1994), "Salafis and Modernists in the Moroccan Nationalist Movement", *Islamism and Secularism in North Africa*, ed. John Ruedy, Georgetown Center for Contemporary Arab Studies, Georgetown, s.53- 69.

- el-Câbiri, M., (2001), *Arap-Islam Aklının Oluşumu*, Çev.Ibrahim Akbaba, (2. Baskı), Kitabevi yayınları, İstanbul, s. 19-35.
- Er, R. (2015), *Modern Mısır Romanı (1914-1944)*, Hece Yayınları, İstanbul, s. 6.
- eş-Şâvi, A., (1982), “Mecellâtu'l-‘Arabiyye fi'l- Mağrib”, *El-Edeb*, (9), Beyrut, ss. 42-52.
- Gariage, J., (1994), *Histoire Contemporaine Du Maghreb: De 1830 a Nos Jours*, (edt.1), Fayard, Paris, 245-248.
- Gikandi, S., (2012), *The Routledge Encyclopedia of African Literature*, Routledge, NY, s. 389-393.
- Gontard M.,(1981), *Violence Du Text La Literature Marocaine De Langue Française*, L'Harmattan, Paris, s.81-83.
- Harrison, O., Ignacio, V., *Souffles-Anfas A Critical Anthology From The Moroccan Journal of Culture and Politics*, (2016), Stanford University Press, Stanford, California, s.13-39.
- Hourani, A. (2004), *Arap Halkları Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 352-403.
- Parrilla, G. F., (2016), “The Novel in Morocco as Mirror of a Changing Society”, *Contemporary French and Francophone Studies*, s. 19-25.
- Pennell, C.R., (2000), *Morocco since 1830*, (edt. 2), NYU Press, NY, s. 319-341.
- Said, E. W., (2003), *Şarkiyatçılık*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Suzor, F., (1982), “Approximacion a la Historia Cultural de marruecos en los Anos Sesenta: El Movimiento Souffles-Anfas”, *Memoria de Licenciatura*, UAM, Madrid, s.71-74.
- Tenkoul, A., (1988), “Les Revues Culturelles”, *Regards Sur la Culture Marocaine*, (1), ss.11-34.
- Tâvît, M. b., (1960), *el-Edebu'l-Mağribî*, Beyrut, s. 22-43.
- Yaktîn, S., (2006), *es-Serdu'l- ‘Arabî: Mefâhîm ve Tecelliyât*, Kahire, s. 17-19.